

רבד הזהב

מתורת רבינו ראש הישיבה הגאון רבי ברוך דב דיסקין שליט"א

מתוך שיעורו השבועי בישיבת ארחות תורה • פרשת ויצא תשפ"ו

אסתר כתוב רוח והצלה יעמוד ליהודים ממקום אחר, ויש שרצו לפרשו "מקום אחר" על הקב"ה, אך אי"ז נכון כי לא אזיל כלל על ה', "ומילת אחר לעד" כלומר וההוכחה שלא אזיל על ה' היא מילת אחר, שכתוב "ממקום אחר", ואם אזיל על הקב"ה מה שייד לכתוב אחר.

ויפגע במקום (שם)

פירש רש"י רבותינו פירשו לשון תפילה, ולמדנו שתיקן תפילת ערבית, ושנה הכתוב ולא כתב ויתפלל ללמד שקפצה לו הארץ. ולכא"ו קשה היאך למדנו מהכתוב "ויפגע במקום" שקפצה לו הארץ, שמעתי בזה ביאור נפלא, דהנה בנפש החיים (ש"א פ"ב) כתב על מה שאומרים בתפילה "המחדש בטובו בכל יום תמיד", דהוא כפשוטו דבכל רגע נברא העולם מתחילה, ולפי"ז מה שיש קפיצת הדרך הוא דבר פשוט כיון שבכל רגע נברא מחדש וכל רגע נקבע המקום מחדש, והוסיף דזה הביאור הקב"ה מקומו של עולם, שבכל רגע קובע מקום לעולם, ולפי זה מבואר היטב דהא דכתיב ויפגע במקום פירושו שפגע במקומו של עולם, דע"י זה שלא נקבע מקום קפצה לו הדרך.

וישם מראשתי (שם)

פירש רש"י שירא מפני חיות רעות, וצ"ע איך האבנים מגינות מחיות רעות, ומבארים דיעקב עשה השתדלות ובטח בהקב"ה. ויש לעיין האם יעקב שכב על האבנים או רק הניחם מצידיו, ומלשון הפסוק משמע מראשותיו מתחתיו, וכן משמע בדברי רש"י שכתב "עלי יניח צדיק את ראשו", אמנם מאידך כתב רש"י "שעשאן כמין מרזב סביב לראשו" שזה אינו תחתיו, ועיין ברא"ש שעמד בסתירת דברי רש"י, והנה בחת"ס (או"ח סי' מ') הקשה איך לקח מאבני המקום והרי זה מעילה דהיה מקום קדוש, ובפשוטו אפשר לומר דיעקב לא ידע שהיה מקום קדוש, אמנם החת"ס כתב שעל כן הניחם מצדדיו כדי שלא ימעול וצ"ע, ובהעמק דבר פירש ויקח מאבני המקום אבנים לשכב עליהם, וישם מראשותיו אבן אחת שם מראשותיו, אמנם ברש"י לא משמע כן, שהרי כתב דכל האבנים אמרו עלי יניח צדיק את ראשו, והיינו דהוקשה לו דבתחילה כתיב מאבני המקום משמע כמה אבנים, ואח"כ כתיב ויקח את האבן אשר שם מראשותיו, [ודברי רש"י הם מהגמ' בחולין (דף צא א')], ולפי דברי העמק דבר לא קשה מיד.

הנה במתן תורה כתוב (בראשית רבה צ"ט. א') שכל ההרים שבעולם הגיעו לקבלת התורה, שכל אחד רצה שעליו תנתן התורה, ומאי שנא מהכא דחזין שרק האבנים שבמקום ההוא נתווכחו, ולא באו כל האבנים שבעולם כדי שעליהם יניח ראשו. ואפשר לפרש עפ"י האילת השחר, שהקשה איך היה כח באבנים לריב, וביאר דבמסילת ישרים (פרק א') כתב דעילוי גדול הוא לבריות להיות ממשמשי האדם השלם, וא"כ כיון שנתעלו הרי היה להם כח לריב, ולפי זה מיושב שבמתן תורה נתעלה כל העולם, ועל כן הגיעו כל ההרים שבעולם, משא"כ כאן הרי רק האבנים של אותו מקום נתעלו, שהרי רק הם שימשוהו, ורבו מי יתעלה עילוי יותר גדול בכך שעליו יניח ראשו, ולכן לא הגיעו כל אבני העולם.

והנה מלאכי אלקים עלים וירדים בו (כ"ח. י"ב)

בהדר זקנים מבעלי התוספות כתב דהם אותם מלאכים שירדו כשראו בנות האדם היפות, ומצאו בתולה אחת ואמרו לה שמעי לנו, אמרה להן מה תתנו לי, אמרו לה כנפים שלנו ונלמדך שם המפורש, מיד פרחו בשמים אמר לה הקב"ה הואיל וברחת מן העבירה אקבע לך שם במזלות, והיינו מזל בתולה, והמלאכים שנתנו לה כנפיהם לא יכלו לעלות עד עתה שמצאו סולם לעלות.

ויצא יעקב מבאר שבע וילך חרנה (כ"ח. י')

הבית הלוי ביאר ע"ד הפשט דאיכא ב' ציוויים, האחד לברוח מעשו, ועל זה כתוב ויצא יעקב מבאר שבע, והציווי השני ללכת לחרן לקחת אשה, ועל זה כתוב וילך חרנה.

ועוד נראה לומר, דהמהרש"א במגילה (דף יז.) כתב דישיבת עבר היתה בבאר שבע, אולם במדרש נראה שהיה בדרך בין באר שבע לחרן, ולפי המדרש י"ל דמתחילה יצא יעקב מבאר שבע ולמד בישיבת עבר, ואחר י"ד שנים הלך לחרן, וע"ז כתוב וילך חרנה. ולפי המהרש"א דישיבת עבר היה בבאר שבע, חזינן שאף שי"ד שנה היה טמון בבית עבר ולא ראהו אדם, מ"מ היתה השפעתו גדולה כ"כ, עד שכשיצא מבאר שבע נאמר פנה זיוה.

ויצא יעקב (שם)

בגמ' במגילה (שם) איתא די"ד שנה מתוך ל"ו שנה שלא היה יעקב בבית אביו לא נענש משום שעסק בתורה, וכתב המהרש"א (שם) דהא דאמרין שיעקב עסק בתורה באותן י"ד שנה אע"פ שאין זה מפורש בתורה, מ"מ מסברא ידעו כן, כיון שכל המציאות של יעקב אבינו היא תורה, ופשיטא שעסק בתורה.

ולפי זה יש לבאר מה שלא הוזכר בתורה שהאבות עסקו בתורה, דזה פשיטא, ורק ענינים אחרים שאינם פשוטים נכתבו כדי ללמד לדורות הבאים.

מסופר שבן המגיד מטריסק אמר לבית הלוי שיש ראייה שיחודים עדיף על ת"ת, שכן על מקלות הצאן שהניח יעקב בשוקת ויחד יחודים כתוב בתורה, ואילו על י"ד שנה שעסק בתורה לא כתוב בתורה, והשיב לו הבית הלוי דאדרבה על מה שיעקב עשה בכ"ב שנים שיחד יחודים במקלות הצאן, נתבע ונענש, ועל מה שלמד י"ד שנה לא נענש, אמנם עדיין קשה למה לא כתוב בתורה, אך לכא"ו פשוט דלא היה צריך לכתבו, כיון שזה פשוט שהאבות עסקו בתורה.

ויצא יעקב (שם)

איתא במגילה (דף יז.) די"ד שנה נטמן בבית שם ועבר, והקשה בטעמא דקרא איך לא נתירא יעקב להטמן שם, והרי עשו בודאי ידע שיעקב איש תם יושב אהלים, ותיירץ שיעקב בטוח היה שעשו לא יכנס לבית המדרש אפילו בשביל לחפשו שם, ולפי זה יש לבאר מה שאמרו חז"ל (קידושין דף ל:) אם פגע בד' מנוול זה משכחו לבית המדרש, דלבית המדרש הוא לא יכנס.

וילך חרנה (שם)

פירש רש"י יצא ללכת לחרן. החיד"א פירש דלשיטת תוס' בקידושין (דף כט:) ד"ה הא) עשיר קודם ישא אשה, ועני קודם ילמד תורה, ומעתה כשיצא היה עשיר, ויצא ע"מ ללכת לחרן, אבל כשאליפו נטל ממנו הכל היה עני, והלך ללמוד תורה.

ויפגע במקום (כ"ח. י"א)

פירש רש"י רבותינו פירשו לשון תפילה. בפשטות כוונת רש"י דויפגע במקום שפגע בהקב"ה והתפלל אליו, ועל דברי רש"י כתב האבן עזרא וז"ל "ועל דרך הפשט לא יתכן להיות ויפגע כמו אל תפגע בי, כי לא מצאנו מקום במקרא שנקרא ה' מקום, ואל תשים לבך לדרוש ממקום אחר כי איננו כלל על השם ומילת אחר לעד" עכ"ל וצריך להבין דבריו.

ושמעתי מאמור"ז צ"ל לבאר דברי האבן עזרא, דע"ד הפשט אי אפשר לפרש ויפגע מלשון תפילה כמו הפסוק אל תפגע בי, ולפי זה במקום אזיל על הקב"ה, דלא מצינו במקרא דהקב"ה נקרא מקום, כלומר אף שבחז"ל הקב"ה נקרא מקום [וכמו שאומרים המקום ינחם וכדו'], אבל במקרא לא מצינו כן, ואומר האבן עזרא ואל תשים אל ליבך לדרש ממקום אחר, כלומר שבמגילת

אלוקי אברהם אביך ואלקי יצחק (כ"ח. י"ג)

הא דלא כתוב יצחק אביך כמו באברהם, ביאר במשך חכמה ע"פ מה שכתב המהרי"ט (או"ח סי' ז') שעשו לא נחשב לזרע אברהם, כיון דכתיב (כ"א. י"ב) ביצחק ולא כל יצחק, אבל נחשב לזרע יצחק, ולפי זה אמר אברהם אביך כיון דעשו אינו מתיחס לאברהם, אבל ביצחק לא אמר אביך, כיון דיצחק היה גם אביו של עשו, אמנם זה דלא כמו שכתבו המפרשים דאינו נחשב גם לזרע יצחק, עיין לקמן בפרשת וישלח (ל"ג. ח').

שכב עליה (שם)

פירש רש"י קיפל הקב"ה כל ארץ ישראל תחתיו. הנה הרמב"ם (פ"ב מזכיה ומתנה הל"ד) כתב המציע מצעות בנכסי הגר ושכב עליהם קונה בחזקה, מבואר ברמב"ם דבעינן להציע מצעות ולשכב עליהם, והטור (סי' חו"מ סי' ע"ה) חולק וסבירא ליה דסגי או להציע או לישכב.

וע"פ דברי הרמב"ם י"ל דהקב"ה קיפל את כל ארץ ישראל תחתיו, ויעקב הניח אבנים שהם כעין מצעות, ואח"כ שכב וקנה בחזקה, [וכע"ז איתא בב"ב (דף ק.) דאברהם קנה את הארץ בהילוך כדכתיב קום התהלך בארץ], ועיין בצפנת פענח (פ"א מתרומות דף ג').

הארץ אשר אתה שכב עליה לך אתננה ולזרעך, והיה זרעך כעפר הארץ ופרצת וגו' (כ"ח. י"ג י"ד)

הגרי"ז ביאר ד"הארץ אשר אתה שוכב עליה" זה ארץ ישראל שהובטחה לו, "ופרצת ימה וגו'" זה נחלה בלי מצרים שיכול לכבוש את הארץ, ובכלי יקר פירש דמה שהיה תחתיו הוא אבן שתיה, ושם מרכז העולם, והשוכב במקום ההוא כאילו שוכב על כל הארץ, ולכך נאמר ופרצת וגו' כי ממקום זה מקורם של כל ד' רוחות.

והנה אצל אברהם ויצחק לא הוזכר שזכו לנחלה בלי מצרים, ואילו אצל יעקב כתוב שזכה לנחלה בלי מצרים, וכמו שכתוב (ישעיה נ"ח. י"ד) "והאכלתיך נחלת יעקב אביך", והיינו שנקרא על שם יעקב, ושמעתי לפרש בזה דאיתא בשבת (דף ק"ח) כל המענג את השבת זוכה לנחלה בלי מצרים, ומיירי שהוא ובנו שומרים שבת, כמו שכתוב אתה ובנך, ובכ"ה זוכה לנחלה בלא מצרים, ולפי"ז לאברהם ויצחק היה זרע כשר וזרע שאינו כשר, לאברהם היה ישמעאל, וליצחק היה עשו, ולכן לא זכו לנחלה בלי מצרים, ורק יעקב שכל זרעו כשר זכה לנחלה בלא מצרים, וזהו שכתוב "אברהם יגל יצחק ירנן יעקב ובניו ינוחו בו".

והשיבתין אל האדמה הזאת (כ"ח. ט"ו)

על דרך הפשט נראה לומר, שרמז לו שיקבר בארץ הזו, ואפשר לומר עוד דכיון שקיפל את כל ארץ ישראל תחתיו, אי"כ "האדמה הזאת" הוי כפשוטו אדמה זו ממש.

וייקץ יעקב משנתו וגו' ואנכי לא ידעתי (כ"ח. ט"ז)

פירש רש"י שאם ידעתי לא ישנתי במקום קדוש כזה, וביאר הגרי"ז דאע"פ שבחלום השיג יעקב דברים נשגבים והבטחה לדורות, מ"מ כיון שיש עשה דמורא מקדש, יעקב ויתר על כל הענינים וייקץ משנתו.

בבעל הטורים כתב קרי ביה ממשנתו, מתוך שהיה הוגה בתורה ביום, גם בלילה לא שכב ליבו מלהגות בה בחלומו.

בענין לימוד תורה בלילה

הנה איתא בעירובין (דף סה.) לא איברא לילה אלא לשינתא, ומאידך איתא נמי דלילה הוא זמן למזיקין (ברע"ב אבות פ"ג מ"ד), כלומר דלילה איברי לחד מהנד, או לשינתא או למזיקין. ובאבות (פרק ג') תנן "ר"ח בן חכינאי אומר הנעור בלילה והמהלך בדרך יחידי והמפנה ליבו לבטלה הרי זה מתחייב בנפשו", ופירש המאירי דעל כל דבר בפני עצמו מתחייב בנפשו, ומפרש דהניעור בלילה מתחייב משום שצריך לישון שליש יממה, כלומר ח' שעות, בשביל עבודת ה', ולכן אם ניעור יותר מט"ז

שעות מתחייב, אמנם הרמב"ם פירש [והובא בפירוש הרשב"י עמ"ס אבות] דהניעור בלילה והמפנה ליבו לבטלה והמהלך בדרך יחידי מתחייב, כלומר שניעור בלילה לבד אין מתחייב בנפשו, אלא כיון שפינה ליבו לבטלה בלילה, או שהלך בדרך בלילה נתחייב בנפשו, אע"פ שביום ג"כ אסור לפנות ליבו לבטלה, אבל בלילה הרי זה מתחייב בנפשו, ואפשר דהטעם הוא כנ"ל דלילה איברי לשינתא ואם אינו ישן אלא מפנה ליבו לבטלה, הוא מתחייב בנפשו דהמזיקין מצויין בלילה.

ובאמת דבר זה צריך חיזוק, כאשר מסיימים בלילה ללמוד שלא יפסיק בין הלימוד לשינה יותר מדי, ומלבד זאת שהדיבור בלילה מוריד כל מה שלמד כל היום.

אכן יש ה' במקום הזה ואנכי לא ידעתי (שם)

במרכבה יש ד' צורות כרוב, אריה, נשר, ואדם בדמות יעקב, [עיין בחגיגה (דף יג.) ובחולין (דף צא.)]. ויעקב נסתכל במרכבה ולא ידע שנמצאת שם דמותו.

מבארים בשם ר' שמשון מאוסטרפוליא דזה מבואר בפסוק דכתיב "אכן יש ה' במקום הזה", אכן ר"ת אריה כרוב נשר, וע"ז אמר יעקב שידע שיש במרכבה, אך ואנכי לא ידעתי כלומר, כלומר האות יו"ד שמרמז על צורתי שנמצאת במרכבה לא ידעתי.

אין זה כי אם בית אלקים (כ"ח. י"ז)

פירש רש"י נמצא סולם שרגליו בבאר שבע וראשו בבית קל מגיע אמצע שיפועו נגד ירושלים. ברש"י משמע שהסולם היה על גבי ג' ערים, רגליו בבאר שבע, אמצעו בירושלים, וראשו בבית אל שהוא לוז, ומבואר עוד ברש"י מהלך הדברים דיעקב יצא מבאר שבע ועבר בירושלים ולוז, והגיע לחרון ויהב דעתיה לחזור לירושלים להר המוריה, והגיע ללוז, ואז הגיע אליו הר המוריה, וזה מה שאמר שלו ידע שחר המוריה יגיע ללוז לא היה שוכב, והקים שם מצבה וקרא להר המוריה בית קל, וכל זה לדעת ר"י בן זמרה במדרש (ב"ר סי' טז.).

וצ"ע לפירושו שכתוב (פסוק י"ט) ואולם לוז שם העיר בראשונה, והרי הר המוריה לא היה כלל בלוז, ואפשר דגם ללוז קרא בית קל, מחמת שקפץ לשם הר המוריה.

וברמב"ן מפרש דדעת ר"י בן זמרה דהסולם ראשו בירושלים ורגליו בבאר שבע, [ולוז היתה ירושלים], ומהלך הדברים היה כך, דיעקב הלך לבאר שבע להימלך בקב"ה ע"י מראות אם לילך לחרון או לירושלים, ושכב שם ונצטוו לילך לירושלים, וכשהקיץ יצא לירושלים ולקח האבן ששכב עליה והקים מצבה. וצ"ע בדבריו לומר שלקח את האבן אתו בכל הדרך עד ירושלים.

והביא הרמב"ן דדעת ר' יהודה בן סימון במדרש, דהסולם רגליו בהר המוריה וראשו בלוז, ולוז הוא שער השמים, ומהלך הדברים היה כך, יעקב יצא מבאר שבע והלך לחרון [דרך לוז והר המוריה], ויהב דעתיה לחזור להר המוריה, וקפצה לו הדרך להר המוריה, ושכב שם, ומשם הלך ללוז והקים שם מזבח.

וגם לפי זה צ"ע מ"ט לקח את האבן עימו, ועוד צ"ע דיעקב אמר שלא ידע שהמקום הזה קדוש, וקשה דהא יעקב הלך להר המוריה להתפלל, ואפשר לומר דיעקב הגיע להר המוריה בלילה ולא שם ליבו לכך שזה הר המוריה, ובפרט שקפצה לו הדרך שלא ידע לשער היכן הוא נמצא.

כי אם בית אלקים (שם)

פירש רש"י יהב דעתיה למיהדר וחזר עד בית אל וקפצה לו הארץ. ומובא בשם הגרי"ז שיהיב דעתיה למיהדר ועשה השתדלות, קפצה לו הדרך, וחזינו דע"י הרהור של חרטה עד שהיה מוכן לחזור את כל הדרך, מסייעין אותו בקפיצת הדרך, ולולא יהיב דעתיה, היה מפסיד הכל.

עוד כתב הגרי"ז הטעם דבהליכתו לחרון לא קפצה לו הדרך, כיון שנצטוו לילך והוי גוף המצוה, ובזה לא שיך קפיצת הדרך, משא"כ חזרתו לבית אל היה רק מכשירי מצוה.